THE PROVERB – THEORETICAL AND PRACTICAL BOUNDARIES

Dana-Luminița Teleoacă (Dobre)

Scientific Researcher III, PhD, „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Institute of Linguistics of the Romanian Academy, Bucharest

Abstract: The present study critically discusses the Romanian and foreign literature (mainly Spanish and French) perspectives on the logical-aesthetic category of the proverb. Starting from the distinctions in Julia Sevilla Muñoz's studies (1988, 2000), the third part of our study shows to what extent the triad 'proverb – proverbial phrase – dictum' is likely to be illustrated through some paremiological units built on religious terms. Our research focuses exclusively on Romanian and relies on data from the VIth volume of Iuliu A. Zanne, Romanian Proverbs.

Keywords: paroemia, proverb, proverbial phrase, dictum, religious terms.

1. Aşa cum se arată în bibliografia românească de specialitate (v., de ex., Pop şi Ruxăndoiu 1978: 242 sq.), marea varietate a tiparelor pe care le desemnăm cu termenul generic de PROVERB a generat dificultăţi în delimitarea domeniului de cercetare aferent paremiologiei. În acest context nu surprinde nici proliferarea terminologică în scopul desemnării conceptului respectiv, în folclorul românesc, de pildă, existând, alături de terminologia internaţională (cf. *proverbe, paremii, pilde* etc.), terminologie difuzată prin cărţile populare, apoi prin intermediul colecţiilor, şi o serie de denumiri autohtone (cf. *zicători, „vorba ăluia", „vorbe din bătrâni"* etc.), care nu fac propriu-zis deosebirea între diverse tipuri de structuri proverbiale, dar sunt, totuşi, sugestive pentru o serie de elemente caracteristice (Id., *ibid*.). Aspectul este aprofundat, printre alţii, de Negreanu (1983: 36 sq.), autor care insistă şi el asupra originii cărturăreşti a termenului *proverb*, din aceeaşi paradigmă sinonimică făcând parte şi alte lexeme circumscrise registrului popular, cum sunt *vorbă, povestea vorbei, snoave* ş.a. *Proverb* este însă atestat relativ târziu în textele româneşti, şi anume în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în condiţiile în care în secolul al XVI-lea (v., de exemplu, *Evangheliarul* lui Coresi 1560), este consemnat termenul de provenienţă maghiară *pildă,* care va fi înlocuit, în secolul următor, în *Biblia de la Bucureşti* (1688), cu *paremie / parimie.* Cronicarii şi cărturarii români din secolul al XVII-lea–al XVIII-lea vor folosi în scrierile lor cuvinte sau/şi sintagme, precum: *cuvânt prost*[1] (la Ion Neculce), *poveste* (la N. Costin), *cuvânt bătrân* sau *parimie*, la Dimitrie Cantemir (Id., *ibid*.), *proverb* fiind semnalat pentru prima dată, în 1814, la Ţichindeal, în volumul *Filosoficeşti şi politiceşti prin fabule moralnice învăţături,* tipărit la Buda (Negreanu 1983: 37). Tot pentru secolul al XIX-lea Negreanu consemnează şi alte structuri, îndeosebi tipare în alcătuirea cărora intră epitetul *bătrân / bătrânesc* („înţelept") şi substantivul *vorbă* (*/ proverb*), dar şi altele, după cum urmează: *vorba cea bătrână, vorba bătrânească, proverbul bătrânesc, pildă, povăţuire* [la Iordache Golescu], *zicală, vorba ăluia* [la Petre Ispirescu], *povestea vorbei, zicală* şi *proverb* [la Anton Pann] sau *vorba altuia* şi *vorba ăluia* [la Al. Odobescu]). După toate probabilităţile, felul în care autorii menţionaţi înţelegeau acest concept trebuie să se fi

[1] Epitet cu semnificaţia (arhaică) „simplu; din popor; popular".

BDD-A32448 © 2020 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:22 UTC)

suprapus doar parţial cu modul de valorizare a acestuia în etapa modernă, când au fost stabilite şi aplicate – cel puţin în unele studii – criterii relativ ferme în delimitarea diferitelor tipuri de structuri complexe[2]. Chiar şi aşa, inclusiv în literatura de specialitate actuală persistă o serie de confuzii / ambiguităţi[3].

În studiile româneşti de profil, mai vechi sau (foarte) recente, s-a încercat, printre altele, precizarea specificităţii proverbului prin includerea acestuia în paradigme comparative, alături de unele specii înrudite, de regulă unităţi frastice. De pildă, Tabarcea (1982: 249) disociază între *proverb, zicătoare* şi *expresie*, având în vedere trei parametri, şi anume: *recurent, metaforic, deictic*, care se actualizează integral pozitiv în cazul proverbului, aceasta spre deosebire de zicătoare, caracterizată [+recurent], [+metaforic], dar [–deictic] şi, mai ales, de expresie, căreia i-ar fi specifică doar trăsătura recurenţei. La rândul său, Vîrva (2019) stabileşte distincţii, dar şi asemănări între: **a)** proverb şi *maximă*, **b)** proverb şi *zicătoare*; **c)** proverb şi *ghicitoare*, respectiv **d)** proverb şi *expresiile idiomatice*. Cât priveşte distincţiile dintre *proverb* şi *maximă*, autoarea citată subscrie la punctul de vedere exprimat de Vianu (1971: 7) şi în conformitate cu care existenţa maximei ar fi condiţionată de proverb. În acelaşi timp, similitudinile dintre cele două specii ar fi dictate de modul de organizare sintagmatică, dar şi de mesajul şi judecata de valoare pe care le exprimă. În schimb, criteriul structurii sintagmatice devine criteriu disociativ între proverb şi zicătoare, specii care au însă în comun dimensiunea metaforică (v. şi *supra* Tabarcea 1983)[4]. În sfârşit, asocierea *proverbului* cu *ghicitoarea* şi *expresiile idiomatice* s-ar justifica în virtutea posibilităţii de definire a acestora ca elemente ale *discursului repetat* (Coşeriu 2000, 2013; Dumistrăcel 2006; Munteanu 2007, 2012; Terian 2015 ş.a.)[5].

Similitudini (cu specii de altă natură decât frastică) au putut fi evidenţiate şi în contextul preocupărilor de identificare a principalelor direcţii de abordare a proverbului. Astfel, în lucrarea din 1982 Cezar Tabarcea ia în discuţie trei mari direcţii, şi anume: a) direcţia *literar-folclorică*; b) direcţia *lingvistică* şi c) direcţia *logică* (v., în acelaşi sens, şi Vîrva 2019). În conformitate cu perspectiva *literar-folclorică*, proverbul este considerat o *specie* (Tabarcea 1982: 71) sau un „gen distinct" (Taylor, *apud* Negreanu 1983: 29; Vrabie 1978: 279). Definirea aceasta s-a putut materializa în contextul tentativei de a stabili, pe lângă *funcţia în discurs / discursivă* a proverbului (v., în acest sens, demersurile retoricienilor şi ale filologilor), şi un loc al acestuia în ierarhia genurilor şi speciilor literare, obiectiv intrând în sfera de interes a esteticienilor şi literaţilor, care au raportat proverbul la unele „specii" precum *fabula* sau/şi *mitul*. Paralela este aprofundată şi de Tabarcea (1982: 131) care, în sprijinul asocierii *proverbului* cu *fabula*, aduce argumente furnizate de *funcţia didactică*[6], funcţie reperabilă în cazul ambelor specii. În acelaşi timp, raportarea *proverbului* la *mit* se

[2] În acest context s-a insistat îndeosebi asupra necesităţii delimitării între structurile frastice şi cele frazeologice (v., de ex., Hristea 1984a şi 2009, Danilov 1997 sau Bogdan-Oprea 2016).

[3] Deşi criteriul *funcţional*, cât şi cel *structural* furnizează suficiente argumente în sensul disocierii celor două tipare, totuşi delimitarea acestora nu se realizează întotdeauna nici în studiile de profil, nici în cele de lingvistică generală. Mai mult, o serie de lucrări lexicologice, în special „dicţionare de locuţiuni şi expresii", includ în mod nejustificat, printre unităţile-titlu, unităţi frastice (v. Hristea 1984b: 5–14). O anume confuzie / ambiguitate persistă inclusiv în lucrări individuale recente şi foarte recente (pentru discuţia detaliată, v. Teleoacă, *Unităţi frastice*).

[4] Un punct de vedere similar era exprimat şi de Ovidiu Bârlea, care considera că atât proverbul, cât şi zicătoarea „se hrănesc aproape în exclusivitate din metaforă" (Bârlea 1979: 70).

[5] Calitatea aceasta, de *discurs repetat*, este marcată, într-o serie de cazuri, prin valorificarea unui ***prezentativ*** (adesea, *vorba ceea*), care, evident, nu face parte din microcontextul proverbial şi care are dublu rol, şi anume de a semnala o schimbare de registru în text, respectiv de a conferi prestigiu expresiei.

[6] Arătând că încă din Antichitate proverbele au fost considerate drept „învăţături", Negreanu (1983: 30) defineşte literatura paremiologică în termenii unui *minididacticon*. Într-un cadru teoretic similar, alţi autori (v., de ex., Vîrva 2019) asociază acest statut cu mai multe funcţii, şi anume: funcţia de evocare, funcţia estetică, fatică, metalingvistică, retorică, socială, juridică, filosofică şi educativă.

BDD-A32448 © 2020 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:22 UTC)

poate susţine având în vedere inclusiv o anumită dimensiune fundamental *sentenţioasă* şi *aforistică* a discursului *mitologic*, dimensiune înţeleasă de autorul citat în relaţie cu actul de „a pune ordine în haos", în fapt, un act al… *fixării prin cuvânt*, „or, recurenţa cuvântului (şi a sentinţei) asigură nu numai transmiterea mitului, ci şi memorarea lui" (Tabarcea 1982: 131). În această ordine de idei, apariţia unor tipare sintetice în actul enunţiativ, mai exact a structurilor frastice, paremiologice, are rolul de a *actualiza întreaga legendă*[7], în consecinţă, genetic, proverbul legându-se de mit. Altfel spus, „unde există o *cultură mitologică,* există şi o *expresie paremiologică*" (Id., *ibid*., 132), observaţie care – considerăm – poate fi acceptată, însă în condiţiile valorizării mitului drept ***orice*** *poveste in extenso*, definibilă în relaţie cu un *context genetic* şi care a putut genera în timp o formulare concisă sentenţioasă, în ultimă instanţă un proverb[8]. Asocierea 'proverb – mit' se legitimează – şi subscriem la acest mod de valorizare – inclusiv considerând dimensiunea *ludicului*. Astfel, atitudinea *ludică* asupra limbajului, aflată la baza oricărei creaţii paremiologice, este recognoscibilă şi la nivelul mitului. De altfel, problema fusese remarcată de Huizinga încă din prima jumătate a secolului trecut, autorul citat definind mitul, mai exact componenta ludică a acestuia, în felul următor: „Prin mit, omul primitiv încearcă să explice pământescul şi fundamentează lucrurile omeneşti pe un teren de domeniul divinului. În fiecare dintre deformările fantastice, cu ajutorul cărora mitul îmbracă existentul, un spirit ingenios ***se joacă*** *la hotarul dintre* ***glumă şi seriozitate***" (Huizinga [1938] 2012: 44). În contextul acestor precizări, am putea defini *proverbul* drept *expresie* ***sintetică*** *şi* ***evocatoare*** *a mitului,* văzut ca *poveste in extenso*[9].

Celelalte două direcţii menţionate *supra* nu sunt relevante pentru stabilirea unor similitudini între proverb şi alte specii, însă se cuvin a fi menţionate în măsura în care ele sunt sugestive pentru perspective de abordare menite să aprofundeze noţiunea în discuţie în relaţie cu alte concepte. Astfel, cercetările din perspectivă ***lingvistică*** au avut drept obiectiv evidenţierea caracteristicilor de *expresie* ale proverbului, în acest cadru teoretic proverbul fiind încadrat în categoria ***enunţurilor***. *Proverbul* va fi, deci, valorizat ca *enunţ* – atât propoziţional, cât şi frazal –, implicit semnificaţia acestuia precizându-se în relaţie cu un *act de enunţare* sau cu un *act discursiv*, ceea ce pare a sugera o transgresare a sferei strict lingvistice şi o aprofundare a demersului inclusiv din perspectivă ***pragmatică*** (Bidu-Vrănceanu *et alii* 1997: 185). În calitate de *acte de vorbire indirecte* sau *performative implicite* (v. şi Norrick 1981, 1985), proverbele vor fi „interpretate de alocutori pe baza cunoştinţelor contextuale comune şi a competenţelor de comunicare" (GALR II 2005: 841). Legat de aceasta, Tabarcea (1982: 156 sqq.) – insistând asupra statutului *semiotic* al proverbului – arăta că acesta *apare întotdeauna în dialog***,** mai exact în prezenţa reală sau conceptuală a unui interlocutor[10]. Aspectul este înţeles în relaţie cu faptul că domeniul de aplicare a proverbelor este *esenţial praxiologic* (*i.e.* vizează sfera ***activităţilor*** *umane* şi a *eficacităţii* acestora), deşi, de multe ori, aparţine altor laturi ale existenţei umane, fiecare proverb implicând o indicaţie de acţiune[11] (Id., *ibid*., 161 sq.).

[7] Considerăm că această actualizare este posibilă în virtutea existenţei unui fond cultural / legendar *comun* emiţătorului şi receptorului.

[8] Fără îndoială, sunt şi situaţii care ies de sub incidenţa mitului… propriu-zis.

[9] Relaţia proverbului cu mitul / legenda trebuie să fi fost intuită încă din perioada arhaică de dezvoltare a românei, când unii cărturari au desemnat *proverbul* prin termenul *poveste* (v. *supra*, observaţiile noastre).

[10] În acest context, unii specialişti în domeniu au propus abordarea literaturii paremiologice în relaţie cu *funcţia fatico-conativă*, proverbul fiind definit ca un discurs cu rol *mediator* între emiţător şi receptor: emiţătorul performează un proverb sau altul mizând pe o anumită atitudine (aşteptată) din partea receptorului, în condiţiile generării unei stări emoţionale, empatice care îl atrage pe cel de al doilea „pe terenul experienţei idiomatice comune" (Dumistrăcel 2006: 95).

[11] Am adăuga [o indicaţie de acţiune,...] şi de atitudine, conduită.

BDD-A32448 © 2020 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:22 UTC)

De pe poziţiile unei abordări ***logice***, proverbul a putut fi definit ca ***propoziţie logică***[12], punct de vedere care se justifică prin posibilitatea de identificare la nivelul structurării sale interne a unei *coerenţe* şi *coeziuni* specifice. Această conexiune 'sintaxă – lexic' facilitează procesul de semnificare, permiţându-i mai exact enunţiatorului să atribuie unui tipar sau altuia anumite sensuri, în condiţiile respectării *strategiei* de utilizare a unităţilor lexicale.

2. Revenind la problema delimitării între mai multe categorii de unităţi frastice, trebuie spus că bibliografia parcursă ne permite să afirmăm că acest tip de disocieri sunt realizate (mult) mai tranşant în studiile străine de specialitate. Astfel, la autorii hispanici (v., de ex., Sevilla Muñoz 2000: 100 sq.) ***paremia*** (definită drept acel *enunţ* caracterizat prin scurtime, funcţie utilitară şi didactică, respectiv încadrarea în discurs) este considerată a fi termenul generic, mai exact arhilexemul care înglobează proverbele şi termenii conecşi. Autoarea citată distinge trei tipuri de paremii, în funcţie de registrul de utilizare a acestora, şi anume: a) *populare* (proverbe, dictoane, fraze proverbiale, maxime, principii, sentinţe, *welleriesme*), b) *ştiinţifice* (aforism, axiomă, adagiu juridic, sentinţă filosofică) şi c) *publicitare* (sloganul). În studiul din 2000, Sevilla Muñoz se opreşte asupra *proverbelor* şi *frazelor proverbiale*, subspecii paremiologice circumscrise *popular*, distingând, în primă instanţă, pentru spaniolă, între *refrán* şi *proverbio*. Cel dintâi (cu etimologie occitană) ar fi o paremie populară, familiară, adesea cu elemente de ludic şi glumă, definibile prin opoziţie cu dimensiunea gravă şi serioasă a lui *proverbio*, o paremie cu caracter mai cultivat şi mai îndepărtat în timp / spaţiu (căreia în română i-ar putea corespunde conceptual sintagma *vorbă de duh*). După toate probabilităţile însă, astăzi, *refrán* este membrul cel mai important al paradigmei paremice (Sevilla Muñoz 1988: 12, 53 şi *passim*). Astfel, anumite categorii de proverbe se utilizează astăzi din ce în ce mai puţin la nivelul exprimării orale; este, de pildă, cazul aşa-numitelor ***proverbe morale***, multe dintre ele, structuri dialogate, care se caracterizează printr-o structură binară, sub formă de dialog. Oarecum la antipodul *proverbelor morale*, sunt ***proverbele locale*** sau ***istorice*** (Montreynaud *et alii* 1980: 278–295), care evocă un fapt legat de o arie determinată, deşi inclusiv acestea cunosc un regres în etapa actuală.

În literatura spaniolă de specialitate nu se face distincţia între ***proverb*** şi ***dicton***[13], o disociere fermă în schimb în mediu francez, unde *dictonul* este o paremie *populară* care adoptă frecvent o formă *poetică* pentru a transmite o învăţătură, aplicabilă la o serie de situaţii *concrete* (Sevilla Muñoz 2000: 103). Semele distinctive ale dictonului, prin raportare la alt tip de unităţi frastice, în speţă la proverbele morale, ar fi, deci, caracterul *regional* şi tematica *specifică* (v., în acest sens, dictoane cu privire la meteorologie, la diferite activităţi [ale ţăranului, ale crescătorilor de vite, vânătorilor, marinarilor etc.], cu alte cuvinte un grad inferior de generalitate[14]. Discrepanţele constatate impun – în contextul unei abordări

[12] Plasarea proverbului / pildei între domeniul „logicii" şi cel al „esteticii" apare încă din Antichitate; de pildă, Aristotel, în *Retorica*, recomanda utilizarea proverbelor ca *argumente* în conversaţie, dar le discuta şi ca *metafore* (Tabarcea 1982: 127).

[13] Nici în română nu se face această distincţie, nici în studiile de specialitate (v. *supra*, **1.**, observaţile noastre), nici în dicţionare, unde, în glosarea termenului PROVERB, figurează adesea termeni / sintagme precum *zicală, zicătoare, parimie* (DEX 2009), *maximă populară* (DN 1986) sau *aforism popular* (NODEX 2002), în timp ce DICTON este glosat constant prin trimitere la PROVERB (cf. „Expresie, sentinţă etc. [formulată de o personalitate celebră] devenită proverb; şi: *aforism, maximă, zicătoare*", DEX 2009, MDA2 2010; „Expresie devenită proverb; zicătoare, maximă, sentinţă", DLRLC; „Expresie proverbială, proverb; zicătoare, maximă", DN 1986 ş.a.m.d.). Totuşi, o uşoară disociere între cele două concepte transpare din definiţiile lexicografice reproduse *supra*. Prezintă relevanţă în acest sens, pe de o parte, valorizarea *dictonului* [şi] ca *aforism* sau *maximă*, respectiv a *proverbului* [şi] ca *aforism* ***popular*** sau/şi *maximă* ***populară***), pe de altă parte, relaţionarea celui dintâi cu un *context genetic* specific, şi anume formularea sa de către o personalitate celebră.

[14] Într-un anume grad, *dictonul* se suprapune cu subcategoria *proverbelor locale / istorice*, delimitată de Sevilla Muñoz pentru spaniolă (cf. şi *infra*, discuţia noastră).

BDD-A32448 © 2020 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:22 UTC)

contrastive – adecvarea aparatului terminologico-conceptual spaniol la disocierile terminologico-conceptuale aferente limbii romanice considerate pentru studiul comparativ. Acesta şi constituie motivul pentru care Sevilla Muñoz optează să discute, pe de o parte, despre *refranes*, pe de altă parte, despre ***diferite tipuri*** *de refranes* (cf., de ex., *refranes meteorológicos*, *refranes laborales*, *refranes supersticiosos* etc.). Această a doua categorie este şi cea mai susceptibilă de a suferi pierderi drastice în diacronie, odată cu căderea în desuetudine a anumitor realităţi (v. societatea rurală tradiţională vs. societatea tehnologică şi industrială).

Definirea ca paremie populară cu sens idiomatic este comună şi ***frazei proverbiale***, structură care însă – spre deosebire de ***proverbul propriu-zis*** – este *lipsită de elemente mnemotehnice* şi (adesea) *de orice tip de elaborare formală*, aceasta conţinând constant formule *hortative*, de ordin sau de interdicţie (Sevilla Muñoz 2000: 103). Nu întotdeauna însă este uşor de trasat graniţa între proverb şi fraza proverbială, dificultăţile de acest gen explicându-se prin faptul că frazele proverbiale prezintă nu doar caracteristici proprii în general paremiilor (cf. idiomaticitate, sens sentenţios, scurtime, încadrarea în discurs, faptul de a reprezenta o unitate închisă, memorată ca atare şi reprodusă contextual), ci şi unele particularităţi comune cu proverbele, cum este, de pildă, suprimarea articolului definit. O situaţie aparte prezintă cazurile în care fraza proverbială constituie o parte dintr-un proverb, intrat de mai multă vreme într-un fond pasiv[15], ceea ce implică o anume ezitare în clasarea într-un fel sau altul a structurii respective (Id., *ibid*., 104).

3. Luând ca reper disocierile prezentate mai sus, în cele ce urmează vom avea în vedere termenul generic ***paremie*** şi ***trihotomia proverb***[16] ***/ frază proverbială / dicton***, în acest context o serie de trăsături definind toate cele trei tipuri de structuri paremiologice (v. trăsături precum +popular, +idiomatic [+metaforic], +sintetic, +sentenţios [+gnomic, +sapienţial], +didactic ş.a.), în timp ce altele vor fi valabile în mod precumpănitor şi chiar exclusiv pentru unele dintre aceste structuri (cf. ±elaborare formală, ±elemente cu funcţie mnemotehnică, ±hortativ, ±generic / ±particular [±specific, ±regional])[17]. Demersul de faţă vizează în exclusivitate româna şi a putut fi realizat având ca suport de investigaţie exemplele excerptate din Zanne 1901 [VI]. Concluzia studiului nostru susţine *prevalarea proverbelor propriu-zise* asupra celorlalte două categorii paremiologice, prevalare susceptibilă de a fi înţeleasă în relaţie cu tendinţa – identificabilă la nivelul imaginarului colectiv – de a crea în conformitate cu anumite reguli formale, sugestive adesea pentru aspectul mnemotehnic. Astfel, numeroase tipare reprezintă distihuri ritmate şi rimate: *Dracul cât trăieşte / Nu îmbătrâneşte* (Zanne 1901 [VI]: 592); *Când Dumnezeu va cu tine / Şi dracul cu colaci vine* (Id., *ibid*., 649); *Dumnezeu să-l înmulţească / Ca şi piatra să crească*! (Id., *ibid*., 651); *Dumnezeu te fereşte / Până te nemereşte* (Id., *ibid*., 656) ş.a. În cazul altor structuri, corespondenţa ritmică şi de rimă se stabileşte în interiorul unuia şi aceluiaşi enunţ, actualizat ca structură mai complexă, în speţă frazală[18]: *Dumnezeu nu răsplăteşte ca duşmanul, ci goneşte cu anul* (Zanne 1901 [VI]: 653); *Dumnezeu nu bate cu bota, numa cu socota* (Id.,

[15] Ar fi acele cazuri de supravieţuire a proverbului prin conservare la nivelul unor fraze proverbiale.

[16] Prevalarea, în ansamblul exemplelor valorificate *infra*, a structurilor ludice susține suprapunerea conceptuală a românescului *proverb* cu ceea ce Sevilla Muñoz înțelege prin *refrán*.

[17] În economia lucrării noastre însă (v. Teleoacă, *Unităţi frastice*), am putut utiliza termenul *proverb* (şi) cu o accepţie mai amplă, mai exact cu referire la o arie conceptuală mai largă, care, pe lângă proverbele propriu-zise, include şi alte structuri paremiologice, cum sunt frazele proverbiale şi dictoanele. Această opţiune se explică având în vedere că în bibliografia românească de specialitate termenul generic *paremie* este relativ modest încetăţenit şi valorificat.

[18] De fapt, distincţia dintre cele două tipare este pur formală, vizând mai exact aranjarea într-un fel sau altul a celor două secvenţe principale constitutive ale paremiei respective. În realitate, şi tiparul-distih reprezintă un enunţ frazal, în acelaşi timp structurile din cea de a doua categorie fiind şi ele structuri (ritmate şi) rimate.

BDD-A32448 © 2020 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:22 UTC)

ibid., 656); *Tir mi-e dracul, tir mi-e lacul* (Id., *ibid*., 578) ş.a. În unele enunţuri frazale, nedispuse sub formă de distih (rimat), funcţia mnemotehnică este identificabilă la nivelul unor tipare organizate simetric (cel mai adesea, în plan opozitiv): *Ce a* ***legat*** *Dumnezeu, omul să nu* ***dezlege*** (Zanne 1901 [VI]: 661); *Dumnezeu* ***dă***, *Dumnezeu* ***ia*** (Id., *ibid*., 662); *Dumnezeu* ***încarcă*** *şi* ***descarcă*** (Id., *ibid*., 663)[19] ş.a. Alteori, paralelismul antonimic este mai subtil, el implicând punerea în balanţă, în limitele unor tipare coordonate copulativ, a două structuri antagonice[20], dintre care cel puţin una este puternic metaforică: *Cu gândul la Dumnezeu şi cu mâna prin sânul meu* (Zanne 1901 [VI]: 665); *Dumnezeu cu mila şi dracu' cu pila* (Id., *ibid*., 669) ş.a. În astfel de cazuri, opoziţia nu se mai realizează simplu, mai exact între două lexeme (cf. *supra, dă / ia*…), ci aceasta vizează fie structuri conceptuale mai complexe, actualizate ca perifraze / unităţi frazeologice (cf. *Cu gândul la Dumnezeu, cu mâna prin sânul meu*), fie mai mult de două lexeme (cf., pe de o parte, *Dumnezeu / dracu'*, pe de altă parte, *mila / pila*).

Enunţurile paremiologice hortative[21], susceptibile de a fi calificate drept *fraze proverbiale* sunt (mult) mai slab atestate, uneori, în interiorul unor astfel de tipare, fiind ocurent conjunctivul cu valoare de imperativ (cf., de ex., *Nu-ţi băga-n cârd cu dracul*!, Zanne 1901 [VI]: 596, *Mai strânge-ţi coada!*, Id., *ibid*., 625, dar şi *Pe dracul, nici* ***să****-l* ***vezi****, nici* ***să*** *te* ***vadă***!, Id., *ibid*., 565). De multe ori, tiparele hortative sunt şi explicative, explicaţia fiind introdusă, de regulă, prin intermediul unei structuri propoziţionale cu conjuncţia *că*: *Aprinde câteodată lumânare şi dracului,* ***că****-i rău!* (Zanne 1901 [VI]: 567). Unele dintre frazele proverbiale, constituite în jurul unui termen religios, sunt „dublate" de un proverb propriu-zis[22], mai exact de un tipar în care imperativul este „substituit" printr-un alt mod (infinitiv, indicativ, conjunctiv), în acest context valoarea imperativă fiind recognoscibilă la nivelul unui tipar verbal impersonal (adesea, *este / e bine*…), care exprimă „conformitatea / necesitatea conformităţii (cu anumite standarde morale, religioase…)". De pildă, ***Bine e*** *şi înaintea dracului* ***a aprinde****, când şi când, câte o lumină* – cu variantele ***E bine a da*** *şi dracului o lumânare* şi ***E bine*** *să dai lumânare şi dracului*) – are ca reflex frazal proverbial tiparul menţionat anterior, şi anume: *Aprinde câteodată lumânare şi dracului,* ***că****-i rău!* Dacă în cazul proverbului reprodus mai sus lipseşte propoziţia cauzală (care, conceptual, ar fi furnizat o explicaţie *concretă*, de fapt, o justificare *la îndemână* a actului respectiv)[23], în alte situaţii, subordonata respectivă apare nu doar în fraza proverbială, ci şi în proverbul propriu-zis, ca în exemplul: *Fă-ţi cruce mare,* ***că*** *e dracul bătrân –* ***Fă****-ţi cruce mare pe s****ân*** */* ***Că*** *dracul este bătr****ân*** (Zanne 1901: 573). De fapt, cel de-al doilea tipar este sugestiv pentru o

[19] Sunt exemple în care *funcţia mnemotehnică* se precizează în condiţiile *evocării antonimice* (cf. *supra, a legat → să dezlege, dă → ia, încarcă → descarcă* ş.a.).

[20] Rezultă în felul acesta aşa-numitele *tipare proverbiale* ***paradoxale*** (v. Tabarcea 1982). Aceeaşi figură logică este însă recognoscibilă şi în cazul unor structuri juxtapuse (cf. *supra*, *Dumnezeu* ***dă***, *Dumnezeu* ***ia***).

[21] În astfel de cazuri (*i.e.* enunţuri performate la imperativ sau la conjunctiv cu valoare de imperativ, pers. a II-a sau, [mult] mai rar, a V-a şi a IV-a), avem a face cu *monologuri adresate*.

[22] După toate probabilităţile, raportul de filiaţie este *de la proverb la frază proverbială*, argumentul în acest sens putând fi constituit de faptul că este mai plauzibil ca o structură hortativă / imperativă să fi derivat dintr-un tipar verbal impersonal (cu valoare modalizator-ontologică) decât invers; în acest context, un anume *îndemn* va putea fi (re)formulat, pornind de la o structură (paremiologică) primară impersonală: **1.** ***E bine să aprindă*** *omul o lumânare şi dracului, măcar din când în când*. → **2.** *Aprinde şi dracului, din când în când, o lumânare,* ***că e rău!*** (v., prin comparaţie, ? **1.** *Aprinde şi dracului, din când în când, o lumânare,* ***că e rău!*** → **2.** ***E bine să aprindă*** *omul o lumânare şi dracului, măcar din când în când*.). Faptul că sunt şi situaţii în care unele proverbe intrate într-un fond pasiv ajung să supravieţuiască la nivelul unor fraze proverbiale (care s-au „desprins" la un moment dat dintr-un proverb propriu-zis) poate constitui un argument indirect în favoarea raportului de filiaţie menţionat mai sus.

[23] În proverbele propriu-zise, o astfel de secvenţă explicativă este oarecum redundantă, în condiţiile în care dimensiunea *cauzalităţii* este implicată prin însăşi formularea impersonală, cu rolul de a *circumscrie conceptual* enunţul respectiv *unui sistem axiologic* bine definit, în speţă *moral-religios*.

BDD-A32448 © 2020 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:22 UTC)

structură de graniţă, aflată mai exact la frontiera dintre proverbul propriu-zis şi fraza proverbială, dovada în acest sens fiind coexistenţa tiparului hortativ şi a structurii propoziţionale explicative [+frază proverbială] cu organizarea mesajului în distih rimat [+proverb]. Relevant pentru tiparul acesta de graniţă este şi exemplul următor: *Până ce treci* ***lacu' / Fă-te*** *prieten cu* ***dracu' //*** var. *Până vei trece* ***lacu' / Fă-te*** *frate şi cu* ***dracu',*** unde coexistă hortativul şi distihul rimat. Mai mult, Zanne consemnează şi tiparul în care „se rupe" rima, astfel făcându-se, de fapt, trecerea şi mai pregnantă spre categoria frazei proverbiale: ***Fă-te*** *frate şi cu dracu' până treci* ***gârla / balta*** (Zanne 1901 [VI]: 584).

În economia proverbelor excerptate din Zanne, categoria paremiologică a ***dictonului*** este susceptibilă de a fi ilustrată prin unele tipare care conţin indicii concrete evocatoare ale trăsăturii [+regional] şi, mai ales, prin aşa-numitele *refranes supersticiosos* (Sevilla Muñoz 2000): *Dumnezeu să te ferească de* ***Român*** *ciocoit şi de ţigan boierit* (Zanne 1901 [VI]: 670); *În baltă stă dracul* [Convingerea primitivă că sediul diavolului este balta] (Id., *ibid*., 573); *Dracul poartă tichie* [Credinţa primitivă că dracul se poate face nevăzut] (Id., *ibid*., 582); *Se însoară dracul* [Se spune când plouă cu soare] (Id., *ibid*., 602); *E bine să fii stângaci, ca să împuşti pe dracu'* [Proverb de origine orientală, având la bază credinţa / superstiţia conform căreia pe umărul stâng al omului stă un drac, pe umărul drept, un înger, concluzia neputând fi decât aceea că, atunci când un om stângaci trage, îl împuşcă pe drac!] (Id., *ibid*., 562) ş.a.

4. În română, conceptul care constituie obiectul discuției noastre a putut fi desemnat, de-a lungul timpului, printr-o multitudine de termeni și chiar sintagme. Așa cum am avut ocazia de a constata, termenul *proverb* este atestat târziu, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, anterior acestei date fiind valorificați îndeosebi termeni (sintagme) precum *pildă* sau *paremie / parimie*, dar și *poveste, cuvânt bătrân, vorba cea bătrână* ș.a. Deși terminologia aferentă acestui concept este deosebit de bogată în spațiul cultural românesc, doar uneori în studiile de specialitate s-au propus și delimitări clare între diverse subtipuri de unități frastice / paremiologice. Un moment de referință în acest sens este reprezentat de ultima jumătate a secolului trecut, când apar, pe de o parte, lucrări în care se încearcă delimitarea unităților frastice de alte tipuri de unități complexe, în speță frazeologice, pe de altă parte, unele studii în care se disociază, pe baza anumitor criterii, între mai multe subcategorii paremiologice, cel mai adesea *proverbul* figurând în triada *proverb – zicătoare – expresie* sau într-o ecuație mai amplă, alături (uneori nejustificat!) de *maximă, zicătoare, ghicitoare* și *expresiile idiomatice*. În opinia noastră însă, niciuna dintre aceste delimitări nu pare a-și dovedi maximum eficiența în contextul unui eventual demers având drept obiectiv disocierea cât mai exactă între diverse subtipuri paremiologice constituite, de pildă, în jurul unor termeni religioși. Delimitările din literatura străină / romanică occidentală de profil par a avea un grad superior de aplicabilitate (v., în acest sens, trihotomia ilustrată și de noi cu referire la paremii gravitând în jurul unui termen religios, și anume 'proverb – frază proverbială – dicton'), deși inclusiv în acest caz disocierile respective sunt, măcar uneori, mai degrabă teoretice, în condițiile posibilității de identificare a unor subcategorii paremiologice de graniță (v., de ex., tiparele intermediare între proverbul propriu-zis și fraza proverbială ș.a.). În aceeași ordine de idei, după toate probabilitățile, în română termenul *proverb* este (și va rămâne?) termenul generic (încorporând, prin urmare, și *fraza proverbială*, și *dictonul*), *paremie* fiind azi (mult) mai puțin familiar în calitate de arhilexem.

BIBLIOGRAPHY

Izvoare

Dicţionar de neologisme (Florin Marcu şi Constant Maneca), Bucureşti, Editura Academiei Române, 1986 [DN 1986].

BDD-A32448 © 2020 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:22 UTC)

Dicţionarul explicativ al limbii romane (ediţia a III-a, revăzută şi adăugită), Bucureşti, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009 [DEX 2009].

Dicţionarul limbii române literare contemporane, Bucureşti, Colectiv, Editura Academiei Române, 1955–1957 [DLRLC].

Mic dicţionar academic (MI–Z), Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2010 [MDA2 2010].

Noul dicţionar explicativ al limbii române, Bucureşti – Chişinău, Editura Litera Internaţional, 2002 [NODEX 2002].

Zanne, Iuliu A., 1901, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia* [Cu un Glosar româno-francez], vol. VI, Bucureşti, Editura Librăriei Socecu & Comp.

Lucrări de referinţă

Bidu-Vrănceanu, Angela *et alii*, 1997, *Dicţionar general de ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Bîrlea, Ovidiu, 1979, *Poetică folclorică*, Bucureşti, Editura Univers.

Bogdan-Oprea, Helga, 2016, „Tipuri de variante paremiologice în limba română", în Mihaela Viorica Constantinescu, Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae, Gabriela Stoica, Rodica Zafiu (ed.), *Perspective comparative şi diacronice asupra limbii române, Secţiunea Lexic, semantică, terminologii,* Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 231–244.

Coşeriu, Eugeniu, 2000, *Lecţii de lingvistică generală* [Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, Cuvânt înainte de Mircea Borcilă], Chişinău, Editura ARC.

Coşeriu, Eugeniu, 2013, *Lingvistica textului. O introducere în hermeneutica sensului*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Danilov, Ilie, 1997, *Repere ale paremiologiei româneşti*, Iaşi, Editura Moldova.

Dumistrăcel, Stelian, 2006, *Discursul repetat în textul jurnalistic*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Guţu-Romalo, Valeria (coord.), 2005, *Gramatica limbii române*, vol. II, *Enunţul*, Bucureşti, Editura Academiei Române [GALR 2005 [II]].

Hristea, Theodor (coord.), 1984a, *Sinteze de limba română* [ediţia a treia, din nou revăzută şi îmbogăţită], Bucureşti, Editura Albatros.

Hristea, Theodor, 1984b, „Frazeologia şi importanţa ei pentru studiul limbii române", *Limbă şi literatură*, vol. I, p. 5–14.

Hristea, Theodor, 2009, „Etimologia şi importanţa ei pentru ştiinţa limbii", în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Limba română: teme actuale*, Actele Celui de-al 8-lea Colocviu al Catedrei de limba română (5–6 decembrie 2008), Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 691–710.

Huizinga, Johan, [1938 /] 2012, *Homo ludens* [Traducere din olandeză de H.R. Radian, Prefaţă şi notă biobibliografică de Gabriel Liiceanu], Bucureşti, Editura Humanitas.

Montreynaud, F., A. Pierron, F. Suzzoni, 1980, *Dictionnaire des proverbes et dictons*, Les Usuels de Robert, Robert, Paris.

Munteanu, Cristinel, 2007, *Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii integrale*, Piteşti, Editura „Independenţa Economică".

Negreanu, Constantin, 1983, *Structura proverbelor româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Norrick, Neal R., 1981, "Nondirect Speech Acts and Double Binds", *Poetics*, volume 10, p. 33–47.

BDD-A32448 © 2020 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:22 UTC)

Norrick, Neal R., 1985, *How Proverbs Mean. Semantic Studies in English Proverbs*, Mouton Publishers, Berlin-New York-Amsterdam.

Pop, Mihai, Pavel Ruxăndoiu, 1978, *Folclor literar românesc* [ediţia a II-a], Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Sevilla Muñoz, J., 1988, *Hacia una aproximación conceptual de las paremias francesas y españolas*, Madrid, Editorial Complutense.

Sevilla Muñoz, Julia, 2000, *Les proverbes et phrases proverbiales français et leurs équivalences en espagnol, Langages*, 34e année, nº 139, 2000. *La parole proverbiale*, p. 98–109. *Online:* https://www.persee.fr › doc.

Tabarcea, Cezar, 1982, *Poetica proverbului*, Bucureşti, Editura Minerva.

Teleoacă, Dana-Luminiţa, *Unităţi frastice constituite în jurul unor termeni religioşi. Cu privire la limbile română, franceză şi spaniolă* [Lucrare în curs de elaborare].

Terian, Simina-Maria, 2015, *Textemele româneşti. O abordare din perspectiva lingvisticii integrale*, Iaşi, Institutul European.

Vianu, Tudor, 1971, *Dicţionar de maxime comentat* [ediţia a doua], Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Vîrva (Macarie), Doina, 2019, *Lexicul proverbelor româneşti. Studiu asupra* ***Proverbelor românilor*** *de Iuliu A. Zanne*, Cluj-Napoca (teză de doctorat).

Vrabie, Gheorghe, 1978, *Retorica folclorului* (*Poezia*), Bucureşti, Editura Minerva.

BDD-A32448 © 2020 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:57:22 UTC)